

**MIKROIQTISODIYOTDA BOZOR MEXANIZMLARI VA NARX
SHAKLLANISHI: O‘ZBEKISTON MEVA-SABZAVOT BOZORIDA
NARXLARNING MAVSUMIY O‘ZGARISHI**

Muhammadov Diyorbek Davlatjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti, Iqtisodiyot yo'nalishi 2-kurs talabasi

Rahmiddinov Asadbek Sobirjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti, Iqtisodiyot yo'nalishi 2-kurs talabasi

Abdisamatov Shuxratjon Abdinazarovich

Farg'ona davlat universiteti, Katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mikroiqtisodiyotning asosiy elementlari bo'lgan talab, taklif va narx shakllanishi mexanizmlari O'zbekiston meva-sabzavot bozori misolida tahlil qilinadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining mavsumiyligi, saqlash infratuzilmasining holati va davlatning narx siyosati (minimal eksport narxlari) kabi omillarning ichki va tashqi bozordagi narxlarga ta'siri o'rganilgan. 2024-2026-yillardagi statistik ma'lumotlar asosida "o'rgimchak to'ri" modeli (piyoz inqirozi misolida) va inflyatsiya/deflyatsiya jarayonlarida meva-sabzavot narxlarining o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: mikroiqtisodiyot, bozor mexanizmi, narx shakllanishi, mavsumiylik, meva-sabzavot bozori, taklif shoki, minimal eksport narxi, O'zbekiston iqtisodiyoti.

Аннотация: В данной статье анализируются механизмы формирования спроса, предложения и цен, являющиеся основными элементами микроэкономики, на примере плодоовощного рынка Узбекистана. Изучено влияние таких факторов, как сезонность сельскохозяйственной продукции, состояние инфраструктуры хранения и государственная ценовая политика (минимальные экспортные цены) на цены на внутреннем и внешнем рынках.

Abstract: This article analyzes the mechanisms of demand, supply, and price formation, which are the main elements of microeconomics, using the example of the fruit and vegetable market of Uzbekistan. The impact of factors such as the seasonality of agricultural products, the state of storage infrastructure, and state price policy (minimum export prices) on prices in the domestic and foreign markets is studied.

KIRISH

Mikroiqtisodiyot nazariyasida bozor mexanizmi — bu xaridorlar (talab) va sotuvchilar (taklif) o'rtasidagi o'zaro ta'sir orqali tovarlar va xizmatlar narxining shakllanish jarayonidir. Qishloq xo'jaligi, xususan, meva-sabzavot bozori mikroiqtisodiy qonuniyatlarni kuzatish

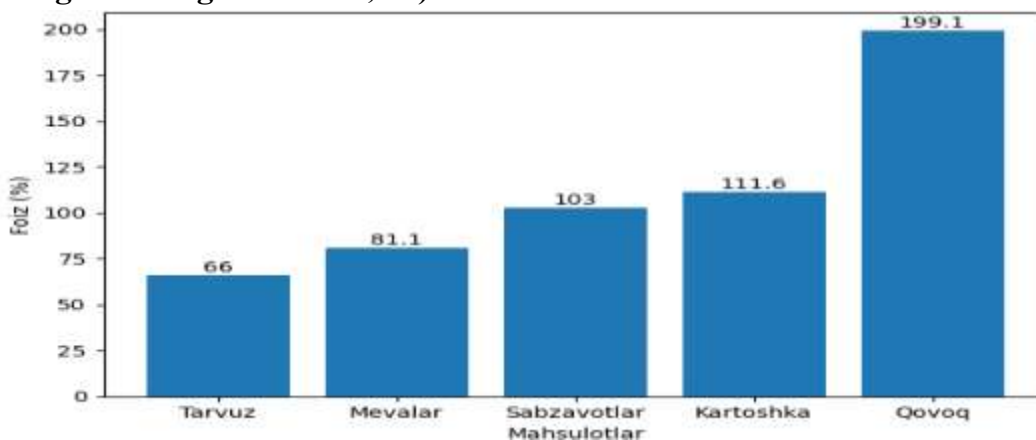
uchun eng mukammal "laboratoriya" hisoblanadi. Chunki bu bozorda mukammal raqobatga yaqin sharoitlar mavjud bo'lib, narxlar asosan erkin bozor kuchlari tomonidan belgilanadi. O'zbekiston iqtisodiyotida meva-sabzavotchilik tarmog'i strategik ahamiyatga ega. Tarmoq jami ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 32,2 foizini va mamlakat yalpi ichki mahsulotining (YaIM) 8,7 foizini tashkil etadi [1]. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti respublika tashqi daromadining 10 foizdan ortig'ini ta'minlaydi [2]. Biroq, ushbu bozorda narxlarning keskin mavsumiy tebranishlari, taklif shoklari va infratuzilma yetishmovchiligi kabi mikroiqtisodiy muammolar mavjud bo'lib, ular ham ishlab chiqaruvchilarning daromadlariga, ham iste'molchilarning xarid qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

2. BOZOR MEXANIZMLARI VA NARX SHAKLLANISHINING NAZARIY ASOSLARI

Meva-sabzavot bozorida narx shakllanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Qisqa muddatli davrda qishloq xo'jaligi mahsulotlari taklifi **noelastik** hisoblanadi. Ya'ni, narx qanchalik oshmasin, dehqon darhol hosil hajmini ko'paytira olmaydi, chunki ekinning pishib yetilishi uchun ma'lum vaqt (biologik sikl) talab etiladi. Ammo, hosil yig'ishtirib olingan mavsumda taklif keskin oshadi va narxlar tushib ketadi.

O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, meva-sabzavot mahsulotlari narxlarining mavsumiy o'zgarishi umumiy inflyatsiya ko'rsatkichlariga kuchli ta'sir qiladi. Masalan, 2025-yilning iyul oyida O'zbekistonda meva-sabzavot mahsulotlari narxlarining mavsumiy pasayishi fonida 0,2 foizlik deflyatsiya qayd etilgan [3]. Aksincha, 2026-yilning yanvar oyida qishki mavsum ta'sirida bulg'or qalampiri narxi 18,5 foizga, banan 6,3 foizga, limon 4,9 foizga qimmatlashgan [4].

1-grafik. Ayrim meva-sabzavotlar narxining mavsumiy o'zgarishi (2024-yil avgust, o'tgan yilning dekabriga nisbatan, %)

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [5].

Yuqoridagi 1-grafikdan ko'rinib turibdiki, 2024-yilning avgust oyida yozgi hosil hisobiga tarvuz narxi yil boshiga nisbatan 34% ga arzonlashgan (66% ni tashkil etgan). Ammo saqlash muddati uzoqroq bo'lgan yoki kech pishadigan mahsulotlar (kartoshka, qovoq) narxi oshgan. Bu mikroiqtisodiyotdagi **taklif qonunining** yaqqol isbotidir: bozorda mahsulot hajmi (taklif) ortishi bilan uning muvozanat narxi pasayadi.

3. TAKLIF SHOKLARI VA "O'RGIMCHAK TO'RI" MODEL: PIYOZ INQIROZI MISOLIDA

Qishloq xo'jaligida narx shakllanishini tushuntiruvchi eng mashhur mikroiqtisodiy nazariyalardan biri bu "O'rgimchak to'ri" teoremasidir (Cobweb model). Bu modelga ko'ra, ishlab chiqaruvchilar joriy yildagi ekin maydonlarini o'tgan yilgi narxlarga qarab belgilaydilar. Agar o'tgan yili narx baland bo'lsa, bu yil hamma shu ekinni ekadi, natijada taklif ortib, narx qulaydi.

O'zbekistonda 2024-yilda yuz bergan "piyoz inqirozi" ushbu modelning klassik namunasidir. 2023-yilda piyoz narxi yuqori bo'lganligi sababli, 2024-yilda dehqonlar piyoz yetishtirish hajmini keskin oshirdilar. Tahlillarga ko'ra, yurtimizning piyoz eksporti salohiyati 300 ming tonna bo'lgani holda, yetishtirilgan mahsulot hajmi 400 ming tonnadan oshib ketdi [6].

"O'zbekchilikda bir odat bor: o'tgan yili qaysi mahsulot qimmat bo'lsa, bu yil hamma o'sha mahsulotni yetishtiradi... Mahsulot me'yoridan yuqorilab, 400 ming tonnadan oshib ketdi. O'z-o'zidan ichki bozorda narx tushdi. Eksportda ham o'zining chegarasi bor... Shvetsiya, Norvegiya, Estoniya davlatlariga 2,5 yevrodan sotdik, ammo ichki bozorda dehqonlar mahsulotini sota olmagani sababli dalalarda qolib ketdi." [6]

Bu holat bozor mexanizmining shafqatsizligini ko'rsatadi. Axborot asimmetriyasi (dehqonlarning umumiy bozor hajmi haqida to'liq ma'lumotga ega emasligi) va rejalashtirishning yo'qligi taklif shokiga olib keldi. Natijada, narxlar o'z tannarxidan ham pastga tushib ketdi.

4. DAVLAT ARALASHUVI: MINIMAL EKSPORT NARXLARI SIYOSATI

Erkin bozor sharoitida narxlar talab va taklif asosida shakllansa-da, ba'zida bozor muvaffaqiyatsizliklari (market failures) davlat aralashuvini talab qiladi. O'zbekistonda mevasabzavot eksportida "yashirin iqtisodiyot" va narxlarni sun'iy pasaytirish holatlari kuzatildi. Masalan, 2023-yilda 72 ming 430 tonna uzum kilogrammi 0,5 dollardan past narxda eksport qilingan deb bojxonada rasmiylashtirilgan. Agar ushbu uzumning haqqoniy bahosi kamida 1 dollardan hisoblanganda, davlatga 27,2 mln emas, 72 mln dollar tushum kirgan va 45 mln dollar daromad yashirilmagan bo'lar edi [7]. Xuddi shunday holat gilos eksportida ham kuzatilib, 50,9 mln dollarlik yo'qotish qayd etilgan [7].

Ushbu muammoni hal etish va valyuta tushumini ta'minlash maqsadida O'zbekiston hukumati 2024-yil 1-maydan boshlab meva-sabzavot mahsulotlariga **tavsiya etilgan minimal eksport narxlarini** joriy etdi [8]. Bu mikroiqtisodiyotdagi "*Price Floor*" (*Narxning quyi chegarasi*) vositasining o'ziga xos ko'rinishidir.

1-jadval. O'zbekistonda ayrim meva-sabzavotlar uchun belgilangan minimal eksport narxlarini (2024-2025 yillar holatiga, 1 kg uchun AQSh dollari)

T/r	Mahsulot nomi	TIF TN kodi	Minimal eksport narxi (\$)
1	Gilos (olcha)	0809 29 000 0	1.00 - 3.00
2	Uzum ("Rizamat" navi)	0806 10 100 1	2.50
3	Pomidor (qizil)	0702 00 000 1	0.50 - 1.25
4	Piyoz	0703 10 190 0	0.15 - 0.25
5	Bodom (tozalangan, 1-nav)	0802 12 100 0	4.00
6	Qovun	0807 19 000 0	0.20 - 0.45

Manba: O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi va O'simliklar karantini va himoyasi agentligi ma'lumotlari [9, 10].

Ushbu mexanizmning joriy etilishi eksportchilar o'rtasida sog'lom raqobatni shakllantirishga va mahsulot sifatini oshirishga xizmat qiladi. Chunki past narxda sifatsiz mahsulot sotish iqtisodiy jihatdan samarasiz bo'lib qoladi.

5. INFRATUZILMA VA SAQLASH MUAMMOLARINING NARXGA TA'SIRI

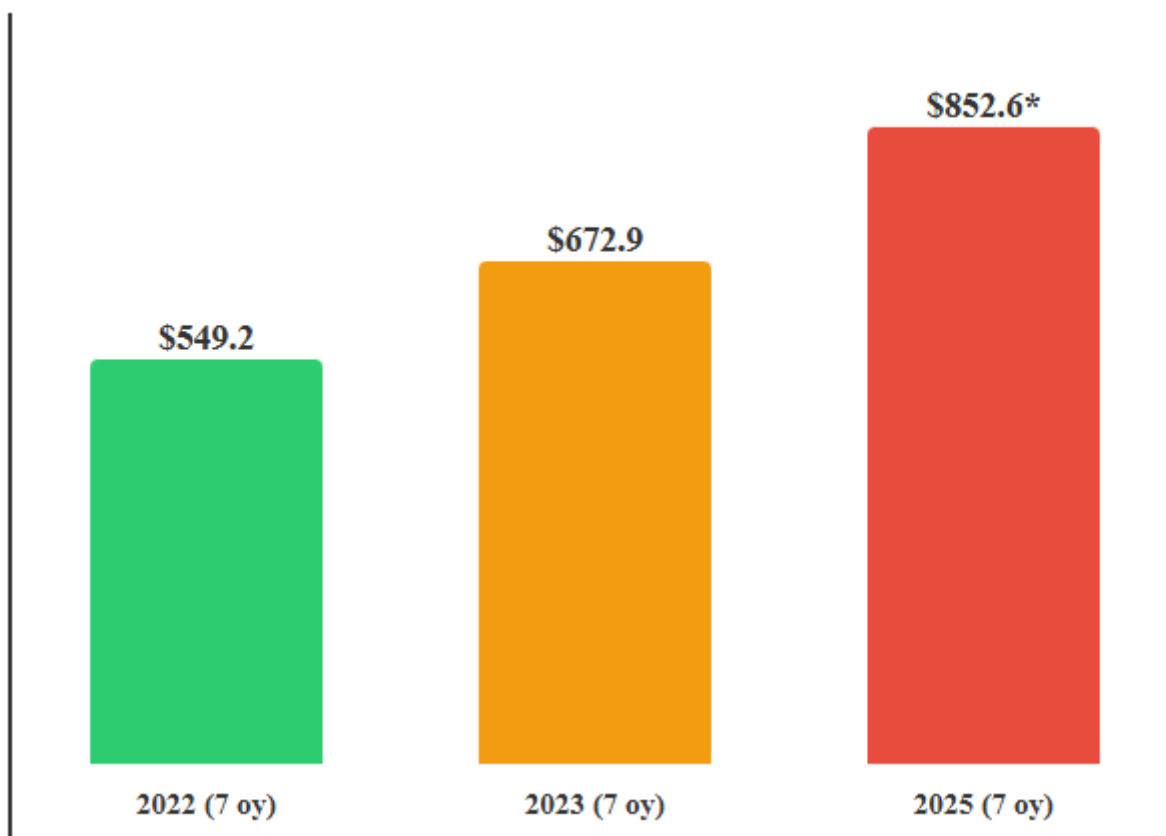
Meva-sabzavot narxlarining mavsumlararo keskin farq qilishi bevosita saqlash infratuzilmasi (muzlatgichli omborlar) bilan bog'liq. Tahlillarga ko'ra, respublikada yetishtirilgan meva-sabzavot mahsulotlarini hududlarda saqlash uchun sovutgichlar bilan ta'minlanganlik darajasi bor-yo'g'i 3,7 foizni tashkil etadi [1]. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) ma'lumotlariga ko'ra, meva-sabzavotlarni yig'ishtirish, tashish va saqlashdagi yo'qotishlar hajmi 22-45 foizgacha yetadi [1].

Mikroiqtisodiy nuqtai nazardan, bu yo'qotishlar mahsulot tannarxining oshishiga olib keladi. Qish va bahor oylarida taklifning keskin kamayishi narxlarning spekulativ o'sishini keltirib chiqaradi. Jahon banki tomonidan moliyalashtirilgan «O'zbekistonda meva-sabzavotchilik sektorini rivojlantirish» loyihasi doirasida zamonaviy issiqxonalar va sovutgich omborlari tashkil etilishi natijasida loyiha benefisiarlarining daromadliligi 120 foizdan ortiq oshganligi qayd etilgan [11]. Bu shuni ko'rsatadiki, kapital qo'yilmalar orqali taklifning mavsumiyligini yumshatish narxlar barqarorligini ta'minlashning asosiy yo'lidir.

6. EKSPORT DINAMIKASI VA UNING ICHKI NARXLARGA TA'SIRI

O'zbekiston meva-sabzavotlari asosan Rossiya, Qozog'iston, Pokiston va Xitoy bozorlariga eksport qilinadi. Tashqi bozordagi talabning ortishi ichki bozordagi taklifni kamaytirib, mahalliy narxlarning oshishiga olib kelishi mumkin. Statistik ma'lumotlarga yuzlanadigan bo'lsak, eksport hajmi yildan-yilga barqaror o'sib bormoqda.

2-grafik. O'zbekiston meva-sabzavot eksporti dinamikasi (Yanvar-Iyul oylari kesimida, mln AQSh dollari)

Manba: Statistika agentligi va Invexi.org ma'lumotlari asosida. (*2025-yil 7 oyida mevalar \$269.1 mln + sabzavotlar \$168.5 mln + boshqalar) [12, 13].

Eng so'nggi ma'lumotlarga ko'ra, 2026-yilning yanvar oyida O'zbekiston xorijga 99,4 mln AQSh dollariga teng 106,8 ming tonna meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qildi [14]. 2026-yilning dastlabki ikki oyida (yanvar-fevral) esa bu ko'rsatkich 207,3 mln dollarga yetgan [15]. Eksportning bunday jadal o'sishi agrar tarmoqqa valyuta oqimini ta'minlasa-da, ichki bozorda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va narxlar inflyatsiyasini jilovlash uchun ishlab chiqarish hajmini (hosildorlikni) intensiv texnologiyalar hisobiga oshirishni taqozo etadi. Hozirda O'zbekistonda an'anaviy bog'lardan gektariga 4-5 tonna hosil olinayotgan bo'lsa, rivojlangan davlatlarda bu ko'rsatkich 80-120 tonnani tashkil etadi [16].

XULOSA: O'zbekiston meva-sabzavot bozorida narx shakllanishi mexanizmlarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. **Mavsumiylik omili:** Qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxi yil davomida keskin tebranadi.

Bu asosan saqlash infratuzilmasining (muzlatgichlar) yetishmasligi va qayta ishlash darajasining pastligi (atigi 15%) bilan bog'liq.

2. **Axborot asimmetriyasi:** Dehqonlarning bozor konyunkturasini bilmasligi "o'rgimchak to'ri" effektini keltirib chiqarmoqda (piyoz inqirozi misolida). Bu esa resurslarning samarasiz taqsimlanishiga olib keladi.

3. **Davlat regulyatsiyasi:** Minimal eksport narxlarining joriy etilishi yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va eksport tushumlarini haqqoniy aks ettirish yo'lidagi muhim mikroiqtisodiy qadamdir. Bozor mexanizmlarini takomillashtirish va narxlar barqarorligini ta'minlash uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

· **Fyuchers va forvard shartnomalarini rivojlantirish:** Dehqonlar va eksportyorlar o'rtasida hosilni oldindan sotib olish bo'yicha kafolatlangan shartnomalar tizimini kengaytirish. Bu narx xavf-xatarlarini (price risks) kamaytiradi.

· **Agrologistik markazlar tarmog'ini kengaytirish:** Davlat-xususiy sheriklik asosida hududlarda mahsulotni saralash, qadoqlash va saqlashga ixtisoslashgan yirik logistika markazlarini qurish.

· **Raqamli axborot tizimini joriy etish:** Qaysi hududda qanday ekin qancha maydonga ekilayotgani va kutilayotgan hosil hajmi haqida ochiq ma'lumotlar bazasini (Agroplatforma) yaratish orqali ortiqcha ishlab chiqarish inqirozlarining oldini olish.

· **Intensiv texnologiyalarni subsidiyalash:** Hosildorlikni oshirish maqsadida tomchilatib sug'orish va gidroponika texnologiyalarini joriy etuvchi fermerlarga imtiyozli kredit liniyalarini ko'paytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Review.uz. O'zbekistonda meva-sabzavotchilikni rivojlantirish tendensiyalari va istiqbollari. — 2020-yil 14-iyul.
2. Kun.uz. Qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyoti uchun o'sish nuqtasidir. — 2022-yil 16-iyul.
3. Vzglyad.uz. O'zbekistonda ketma-ket ikkinchi oy meva-sabzavot mahsulotlari deflyatsiyasi kuzatilmoqda. — 2025-yil 2-avgust.
4. Kun.uz. Yanvarda inflatsiyaga eng ko'p meva-sabzavot narxlari ta'sir qildi. — 2026-yil 7-fevral.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Iste'mol narxlari indeksi (avgust 2024). — Stat.uz, 2024.
6. Yuz.uz. Eksportdagi muammolar: "o'qlangan" mahsulotlardan qachon voz kechamiz? — 2024.
7. Kun.uz. Meva-sabzavot eksportida narxlar nega sun'iy pasaytirilgan? — 2024-yil 7-mart.
8. Gazeta.uz. May oyidan boshlab mamlakatda meva-sabzavot mahsulotlariga tavsiya etilgan eksport narxlari joriy etildi. — 2024-yil 27-may.
10. O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi. Meva-sabzavot mahsulotlariga minimal eksport narxlari. — Chamber.uz, 2024-yil 22-iyun.
11. O'zbekiston Respublikasi O'simliklar karantini va himoyasi agentligi. Meva-sabzavot mahsulotlariga tavsiyaviy eksport narxlari. — Gov.uz, 2026-yil 12-yanvar.
12. Jahon banki (World Bank). O'zbekistonda meva-sabzavotchilik sektorini rivojlantirish loyihasi natijalari. — Worldbank.org, 2025-yil 15-aprel.
13. Zamin.uz. O'zbekiston qancha meva-sabzavot eksport qilmoqda? — 2024-yil 23-iyul.
14. Invexi.org. Uzbekistan's foreign trade for January-July 2025. Meva-sabzavot mahsulotlari eksporti. — 2025.
15. Kun.uz. 2026 yilning yanvar oyida O'zbekiston xorijga 99,4 mln AQSh dollariga teng meva-sabzavot eksport qildi. — 2026-yil 19-mart.
16. Stat.uz. O'zbekiston ikki oyda xorijga 207,3 mln dollarlik meva-sabzavot eksport qilgan. — 2026-yil 8-aprel.